

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ

ΘΕΜΑ : ΟΡΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ

ΔΙΔΑΣΚΩΝ : Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΡΙΠΟΛΗ
Τηλ. : 2105983597

Α.Μ. : 11131

Περιεχόμενα

	σελ.
1) <u>Έννομη τάξη και εξελικτική μεταβολή των στοιχείων της.</u>	4
2) <u>Εμφάνιση και πορεία του όρκου στην ιστορία.</u>	5
3) <u>Όρκος και σύγχρονη ελληνική έννομη τάξη.</u>	5
- εμφάνιση του στον Π. Κ.	
- στον Κ. ΠΟΛ. Δ.	
- στον Υ.Κ.	
- στην Ε.Σ.Δ.Α	
4) <u>Όρκος και Σύνταγμα.</u>	8
- Αρ.59 Σύντ. : ορκωμοσία βουλευτών	
- Αρ.33 παρ. 2 Σύντ. : ορκωμοσία Προέδρου της Δημοκρατίας	
- Αρ.13 παρ. 5 Σύντ. : θρησκευτική ελευθερία και όρκος	
5) <u>Όρκος και Συνταγματικές Αρχές.</u>	13
- Όρκος και θρησκευτική ελευθερία	
- Όρκος και ανθρώπινη αξιοπρέπεια	
- Όρκος και ισότητα	
6) <u>Συμπεράσματα</u>	18
7) <u>Παράρτημα – Νομολογία</u>	21

- Αριθ. Αποφ. 64/1997
Συμβούλιο πλημ/κων Μυτιλήνης

Άρνηση θρησκευτικού όρκου του Αρ. 218 παρ. 1 Κ.Π.Δ. κατά την κατάθεση σε ποινικό δικαστήριο. Το δικαστήριο καλεί τον κατηγορούμενο να δώσει τον όρκο του αρ. 220παρ.2Κ.Π.Δ.,άλλως ποινικό αδίκημα επίμονης άρνησης του όρκου μαρτυρίας.

- Αριθ. Αποφ. 2601/1998
Σ.τ.Ε.

Αίτηση ακυρώσεως κατά διοικητικών εκτελεστών πράξεων διοικητικού συμβουλίου Πανεπιστημιακής σχολής (Θεολογικής) σχετικών με την «καθομολόγηση» κατά την λήψη του πτυχίου. Δικαίωμα φοιτητή να χορηγηθεί το πτυχίο χωρίς την επίκληση όρκου αναφερόμενο στα Θεία .

- Αριθ. Αποφ. 3796/1979
Εφετείο Αθηνών

Υποχρέωση όρκισης των μαρτύρων και ποινική ευθύνη τους σε περίπτωση άρνησης δόσης του όρκου. Υπάρχει σύγκρουση καθηκόντων που αποκλείει τον καταλογισμό κατά την εκτέλεση ενός ηθικοκοινωνικού καθήκοντος που συγκρούεται προς ένα έννομο καθήκον .

- Αριθ. Αποφ. 23161/1978
Μονομελές πλημμ/κείο Θεσσαλονίκης

Άρνηση όρκισης μάρτυρα. Και ο οπαδός της Χριστιανικής Θρησκείας , επικαλούμενος την υπό των ιερών κανόνων απαγόρευσης του όρκου, δικαιούται να αρνηθεί νομίμως την δόση αυτού οπότε θα πρέπει να δώσει τον όρκο υπό τον τύπο της κατ'άρθρου 220 παρ. 2Κ.Π.Δ. διαβεβαίωσης.

7) Βιβλιογραφία

57

A. Συστηματικά έργα

B. Άρθρα & Μονογραφίες

*Ουκ ανδρός όρκοι πίστις,
Αλλ' όρκων ανήρ.*

Αισχύλου

I. Έννομη τάξη και εξελικτική μεταβολή των στοιχείων της

Κατά την προσπάθεια των νομικών να αναλύσουν την έννοια του Συντάγματος ως έννομης τάξης στα βασικά της χαρακτηριστικά, πολλοί ορισμοί δόθηκαν άλλοτε υπό τυπική χροιά και άλλοτε υπό ουσιαστική. Οι διάφορες μέθοδοι ερμηνείας που χρησιμοποιήθηκαν οι διαφορετικές προσεγγίσεις αλλά ακόμα και οι συγκρουόμενες απόψεις, όλες κατέληξαν σε μια κοινή βάση. Το Σύνταγμα ως έκφραση της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας κάθε κοινωνίας στο πέρασμα των χρόνων είναι ένας ζωντανός οργανισμός που μεταβάλλεται, προσαρμόζεται και ανανεώνεται πάντοτε σε συνάρτηση με την εξέλιξη των αναγκών και των σχέσεων των πολιτών μεταξύ τους και με το κράτος. Ακριβώς αυτή την εξέλιξη αποτυπώνουν οι εκάστοτε αλλαγές στο κείμενο του τυπικού ή στο πλαίσιο του ουσιαστικού συντάγματος και για αυτό το λόγο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε τον τρόπο που αλλάζουν διαστάσεις και περιεχόμενο, τόσο οι θεσμοί όσο και η ίδια η έννομη τάξη ιδιαίτερα μετά την επικράτηση του κοινωνικού ανθρωπισμού.

Ήδη από τις απαρχές του ανθρώπινου πολιτισμού, του σχηματισμού των πρώτων κοινωνιών, ήταν ευδιάκριτη η ανάγκη για μια πολιτική διάρθρωση της κοινωνίας με εγγυήσεις για την τήρηση της που θεμελιώνονται τόσο σε φυσικά όσο και σε μεταφυσικά στοιχεία. Ο όρκος ήταν ένας τέτοιος τρόπος εξασφάλισης κοινωνικής ευταξίας.

II. Εμφάνιση και πορεία του όρκου στην ιστορία

Όρκος: Ήταν η επίκληση ανώτατης δύναμης για την αλήθεια των λεγομένων και για τιμωρία, σε περίπτωση ψεύτικης δήλωσης. Κυριότατος θεός ήταν ο *πατήρ*

ανδρών τε θεών τε, ο ισχυρότατος Ζευς, τον οποίο επικαλούνταν στους όρκους οι αρχαίοι, γι' αυτό ονομαζόταν και *όρκιος*, ενώ *όρκία* ονομαζόταν και η Θέμις, η θεά του δικαίου και του αληθινού. Όρκο έπαιρναν όλοι, άνθρωποι και θεοί, μόνο που οι θεοί ορκίζονταν στα *ύδατα της Στυγός* και στο θάνατο, όπως λέει ο Όμηρος.

Οι δικαστές της Ηλιαίας ορκίζονταν στον Απόλλωνα, τον Ποσειδώνα, τη Δήμητρα και το Δία. Οι έφηβοι Αθηναίοι κατά την εγγραφή τους στο ληξιαρχικό *γραμματεῖον*, ορκίζονταν στο ναό της Αγλαύρου σε έξι θεότητες. Την εποχή του Σωκράτη είχε προταθεί να μη βεβηλώνονται τα ονόματα των θεών, αλλά να ορκίζονται οι Αθηναίοι σε αντικείμενα ή στον *κύνα*, στον *χήνα*, στο χέρι κτλ. Ο Πυθαγόρας ορκιζόταν στον αριθμό τέσσερα.

Τον όρκο συχνά συνόδευαν *σπονδαί*, γι' αυτό και στις συμφωνίες (*σπένδεσθαι*) ορκίζονταν. Βαρύτατος όρκος ήταν και ο όρκος με θυσία (*δρκια* ή *όρκια τέμνειν*). Ο καταφατικός όρκος δινόταν με τα ρήματα *κατομνύω* ή *έπομνύω* και με τα μόρια *νή* ή *ναί* μα, ενώ για τον αρνητικό όρκο χρησιμοποιούσαν το ρήμα *άπομνύω* και μόριο το *απλό* μα.

Η *έπιorkία* ήταν βαρύτερη ασέβεια, αλλά δε φαίνεται να τιμωρείτο, αντίθετα η *δίκη μενδορκίας* επέσυρε ποινή και απέβλεπε σε αποζημίωση όποιου αδικήθηκε. Βασιλείς, άρχοντες, δικαστές, δημόσιοι λειτουργοί — όλοι ορκίζονταν ότι θα έκαναν όσα επέβαλλαν οι νόμοι. Οι διάδικοι στα δικαστήρια ορκίζονταν ότι θα πουν την αλήθεια και ο διπλός αυτός όρκος λεγόταν *άμφιορκία* ή *άντωμοσία*. Αλλά και οι Ρωμαίοι είχαν σε χρήση τον όρκο, με περισσότερη φειδώ, όμως, από τους Έλληνες.

III. Όρκος και σύγχρονη ελληνική έννομη τάξη.

a) Στην Ελληνική νομοθεσία

Μέσα στην Ελληνική έννομη τάξη η ορκοδοσία κατέχει εξέχουσα θέση γεγονός το οποίο εν πολλοίς οφείλεται στον ρόλο της εκκλησίας και ειδικά της Ανατολικής Ορθοδόξου στην συνέχεια και ενότητα του Ελληνικού έθνους. Έτσι ο όρκος συναντάται ενδεικτικά στον ΚΠολΔ, στον ΚΠΔ, στον ΥΚ και φυσικά στο Ελληνικό Σύνταγμα¹.

Περαιτέρω αυτός μπορεί να διακριθεί σε υποσχετικός (*juramentum promissorium*) όταν τίθεται ως προϋπόθεση για την ανάληψη κάποιας υπηρεσίας (Σ

¹ Σ 13§5, 33§2, 59. ΚπολΔ 385, 408, 417, 530, 861-866, 941§2, 952. ΚΠΔ 194, 218, 219, 220, 221, ΥΚ 19.

33§2, 59 , ΥΚ 19) και σε βεβαιωτικό (*juramentum assertorium*) όταν χρησιμοποιείται ως μέσο αποδείξεως με την επίκληση μιας ανώτερης δύναμης χάριν της οποίας θα διστάσει να πει ψέματα από το φόβο των συνεπειών τόσο των ποινικών όσο και των θρησκευτικών.² Στο πλαίσιο των πρώτων εντάσσονται οι ποινικές κυρώσεις των άρθρων 224, 226, 228 ΠΚ για εγκλήματα σχετικά με την απονομή της δικαιοσύνης ενώ οι δεύτερες άπτονται άμεσα με τις εσωτερικές πεποιθήσεις του ατόμου και ειδικότερα τις θρησκευτικές.

Στον ΚΠολΔ ο μάρτυρας έχει την ευχέρεια (άρθρο 408) να επιλέξει μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού όρκου. Η τομή της διατάξεως αυτής είναι πολύ μεγάλη δεδομένου ότι με την τροποποίηση που επέφερε στο σημείο αυτό του κώδικα ο Ν. 2943/2001 έχει τη δυνατότητα να επιλέξει πολιτικό όρκο ακόμα και μάρτυρας που πιστεύει στην χριστιανική θρησκεία, δίδοντας διαβεβαίωση στην τιμή και στη συνείδηση του ότι θα πει την αλήθεια. Η δυνατότητα αυτή δινόταν υπό το προηγούμενο καθεστώς μόνο στους άθεους και σε όσους η θρησκεία τους δεν επιτρέπει τον όρκο³.

Αντίθετα από τον ΚπολΔ εκείνος της Ποινικής δικονομίας δεν έχει σταθεί, τουλάχιστον προς το παρόν, τόσο φιλελεύθερος. Διακρίνει βέβαια σε θρησκευτικό και πολιτικό όρκο, όμως τον τελευταίο δίδουν μόνο άθεοι και όσοι πρεσβεύουν θρησκεία μη επιτρέπουσα τον όρκο (220 ΚΠΔ) επιτάσσοντας κατά ακατανόητο τρόπο θρησκευτικό όρκο σε Χριστιανούς στο θρήσκευμα (218§1 ΚΠΔ). Ιδιαίτερη περίπτωση μέσα στο σύστημα της ποινικής δικονομίας αποτελεί η περίπτωση των κληρικών και ιερωμένων που η θρησκεία τους απαγορεύει τον όρκο, στην περίπτωση αυτών προβλέπεται διαβεβαίωση στην ιεροσύνη τους (218§3 ΚΠΔ)⁴.

Στον Υπαλληλικό κώδικα (άρθρο 19) προβλέπονται τρεις τύποι όρκου: ένας για τους Έλληνες, ένας για τους αλλοδαπούς και ένας για τους άθρησκους. Στους δύο πρώτους τύπους δίδεται θρησκευτικός όρκος ενώ στον τρίτο τύπο εφόσον δηλώσει, ο

² Κ. Μπέης, Αποδείξη, 1984, σελ. 161. Ε. Κρουσταλάκης, Η υποχρέωση ορκοδοσίας εκείνων που πρεσβεύουν τη Χριστιανική θρησκεία, ιδίως μετά το Σύνταγμα του 1975, Δ. 11, 1980, σελ.5.

³ Κατά ακριβολογία πάντως πρέπει να δεχθούμε ότι ούτε η Χριστιανική θρησκεία επιτρέπει τον όρκο και ότι πάντως η μεταρρύθμιση του ΚπολΔ έγινε πράξη μετά από έντονη πολεμική του θρησκευτικού όρκου.

⁴ Στην ίδια κατηγορία πρέπει να συμπεριληφθούν και οι μοναχοί της Ορθοδόξου Εκκλησίας κατά τον Κ. Βουγιούκα, Η όρκισις των μοναχών ως μαρτύρων εις την ποινικήν δίκην, Αρμενόπουλος ΙΔ, 1960, σελ. 140.

δημόσιος υπάλληλος, ότι είναι άθεος ή ότι η θρησκεία του δεν επιτρέπει τον όρκο μπορεί να δώσει διαβεβαίωση επικαλούμενος την τιμή και τη συνείδηση του.

Στο σημείο λοιπόν αυτό είναι δυνατό να προκύψει πρόβλημα δεδομένης της στενής σχέσης παντοειδούς όρκου με την θρησκευτική ελευθερία που αποτελεί αγαθό που προστατεύεται από το Σύνταγμα (άρθρο 13)⁵. Εξάλλου δε θα πρέπει να μας διαφεύγει και το εξής, ακόμα και στις περιπτώσεις που το άτομο επιτρέπεται να δώσει μη θρησκευτικό όρκο - επικαλούμενο λόγους αθεΐας ή το γεγονός ότι η θρησκεία του δεν επιτρέπει τον όρκο – υπάρχει επέμβαση στα άδυστα της θρησκευτικής του συνείδησης με την παραβίαση του αρνητικού δικαιώματος του να μην εκδηλώνει τα θρησκευτικά του φρονήματα⁶.

Συναφώς προστατεύεται η θρησκευτική ελευθερία και από την Ε.Σ.Δ.Α. (άρθρο 9) η οποία κυρώθηκε από τη χώρα μας με το ΝΔ 53/1974 και η οποία ως γνωστό σύμφωνα με το άρθρο 28§1 Σ αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του Ελληνικού εσωτερικού δικαίου και υπερισχύει κάθε αντίθετης διάταξης νόμου⁷.

IV. Όρκος και Σύνταγμα

-
- ⁵ Άρθρο 13 Σ : 1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.
2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.
3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.
4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.
5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.

⁶ Α.Μαρίνος, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σελ. 105. Α.Σβώλος – Γ.Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδας, τόμος Α, 1954, σελ. 68. Γ. Πρίντζιπας, Συνταγματικά προβλήματα της υποχρέωσης ορκοδοσίας, σε: Η θρησκευτική ελευθερία, 1997, σελ.305.

⁷ Άρθρο 9 ΕΣΔΑ : §1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς, δημόσια ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

Τελευταία αφήσαμε την αναφορά του Συντάγματος περί της ορκωμοσίας του προέδρου της δημοκρατίας και των βουλευτών (33§2 και 59 Σ) λόγω του ιδιάζοντος των περιπτώσεων αυτών και ασφαλώς όχι λόγω της σημασίας τους.

i. Άρθρο 59 Σ

Το Σύνταγμα στο άρθρο 59 ρυθμίζει τα σχετικά με την ορκωμοσία των βουλευτών. Κατ' αυτό ορίζεται μόνο θρησκευτικού τύπου όρκος κατά το «επικλητικό» του μέρος. Στην πρώτη παράγραφο καθορίζεται ο όρκος των Χριστιανών Ορθοδόξων ενώ στη δεύτερη αυτός των αλλόθρησκων και ετερόδοξων. Όπως προκύπτει από τη διατύπωση του άρθρου 59 αυτό δε προβλέπει την περίπτωση που κάποιος βουλευτής είναι άθεος ή όταν η θρησκεία του δεν επιτρέπει τον όρκο. Το πρόβλημα θα μπορούσε μάλιστα να αποκτήσει μεγαλύτερη έκταση δεδομένης της θεωρίας η οποία δέχεται τη μη αντισυνταγματικότητα κάποιων διατάξεων του Συντάγματος έναντι κάποιων άλλων και η οποία είναι η απολύτως κρατούσα στην Ελληνική νομολογία και θεωρία⁸. Η λύση η οποία προκρίνουμε είναι ότι θα πρέπει να γίνει δεκτό το δικαίωμα των βουλευτών αυτών να τους επιτραπεί να δώσουν διαβεβαίωση στην τιμή και τη συνείδηση τους ήτοι μη θρησκευτικό όρκο⁹. Το δικαίωμα αυτό φρονούμε ότι προκύπτει από τη συστηματική ερμηνεία του Συντάγματος και ειδικότερα από τη διάταξη του άρθρου 13§1 περί θρησκευτικής ελευθερίας¹⁰ καθώς επίσης και από λόγους που αφορούν την ανάδειξη και συγκρότηση της βουλής (άρθρο 51 Σ) εφόσον ο θρησκευτικός όρκος είναι ικανός να δημιουργήσει προβλήματα συνείδησης στους βουλευτές τιθέμενος ως προϋπόθεση για την ανάληψη των καθηκόντων τους¹¹. Πάντως το θέμα φαίνεται να μην έχει μεγάλη σημασία καθότι ήδη από τη σύνταξη της διάταξης αυτής φάνηκε περιττή η αναφορά σε άλλους τύπους όρκου αφού θεωρήθηκε αυτονόητο γεγονός η δόση όρκου

⁸ Βλ. ενδεικτικά αντί πολλών *Δ. Τσάτσο*, Συνταγματικό δίκαιο, τόμος Β, 1993, σελ. 44 επ. με εκτενή ανάλυση γύρω από το θέμα.

⁹ Βλ. *Α. Μαρίνο*, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σελ. 258. *Α. Σβώλο – Γ. Βλάχο*, Το Σύνταγμα της Ελλάδας, τόμος Α, 1954, σελ. 76. *Δ. Τσάτσο*, Συνταγματικό δίκαιο, τόμος Β, 1993, σελ. 249. *Χ. Σγουρίτσα*, Συνταγματικόν δίκαιον, τόμος Α, 1965, σελ.305.

¹⁰ *Δ. Τσάτσος*, Συνταγματικό δίκαιο, τόμος Β, 1993, σελ. 248. *Α. Μαρίνος*, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σελ. 259. *Α. Γκάνης*, Η προστασία της επικρατούσας θρησκείας, σε : Η θρησκευτική ελευθερία, 1997, σελ. 40. *Α. Ράικος*, Συνταγματικό δίκαιο, τόμος Α τεύχος Β, 1990, σελ. 17.

¹¹ *Α. Γκάνης*, Η προστασία της επικρατούσας θρησκείας, σε : Η θρησκευτική ελευθερία, 1997, σελ. 40.

μη θρησκευτικού αλλά κατά πανηγυρικό τρόπο για τους έχοντας τέτοιου είδους συνειδησιακό πρόβλημα¹² κατά το πρότυπο του άρθρου 220§2 ΚΠΑ.

Τέλος θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στο άρθρο 59§1 Σ ο όρκος ορίζεται (με την όποια μορφή έχει όπως αναλύσαμε παραπάνω) ως προαπαιτούμενο προκειμένου ο βουλευτής να αναλάβει τα καθήκοντα του και να λάβει τη βουλευτική του αποζημίωση¹³, σε καμία όμως περίπτωση δεν αποτελεί η μη δόση του αιτία έκπτωσης από το βουλευτικό αξίωμα¹⁴.

ii. Άρθρο 33§2 Σ

Ο όρκος του Προέδρου της Δημοκρατίας αντίθετα ορίζεται κατά τρόπο αυστηρώς περιοριστικό στο άρθρο 33§2 Σ. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίδει όρκο θρησκευτικό στο όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδας χωρίς να γίνεται καθόλου μνεία για άλλου τύπου όρκο ή έστω και για θρησκευτικό όμως διάφορου δόγματος ή θρησκείας.

Οι διατάξεις οι σχετικές με την ορκωμοσία του ανώτατου πολιτειακού άρχοντα στο Σύνταγμα μας παρουσιάζουν απόκλιση από αυτές του 1952 όχι μόνο ως προς τον θεσμό, καθότι καταργήθηκε εν τω μεταξύ η βασιλεία, αλλά και δεδομένου ότι ως προϋπόθεση για το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν τίθεται πια η ιδιότητα του Ορθόδοξου Χριστιανού¹⁵.

Συνεπεία αυτού είναι εύλογο να προκαλεί τουλάχιστον αμηχανία η διάταξη αυτή. Η προοπτική αλλόθρησκος Πρόεδρος της Δημοκρατίας να αναγκαστεί να δώσει όρκο Χριστιανικό στο όνομα της Αγίας Τριάδας μόνο να πληγώσει μπορεί τον κορυφαίο θεσμό της Ελληνικής Δημοκρατίας όσο και αν αυτό φαίνεται για τη δεδομένη αυτή στιγμή απίθανο να συμβεί. Έτσι έχει διατυπωθεί η άποψη¹⁶ ότι ο Συντακτικός νομοθέτης διατύπωσε τον όρκο με βάση τις περιπτώσεις που αποτελούν τον κανόνα, μη λαμβάνοντας υπόψη τις όχι πιθανές αλλά πάντως δυνατές εξαιρέσεις,

¹² Α. Ράικος, Συνταγματικό δίκαιο, τόμος Α τεύχος Β, 1990, σελ. 18.

¹³ Βέβαια το προαπαιτούμενο αυτό αφορά το «βεβαιωτικό» μέρος του όρκου.

¹⁴ Κ. Μαυριάς, Συνταγματικό δίκαιο, 2002, σελ. 624. Α. Ράικος, Συνταγματικό δίκαιο, τόμος Α τεύχος Β, 1990, σελ. 17.

¹⁵ Άρθρο 31 Σ: Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να εκλεγεί όποιος είναι Έλληνας πολίτης πριν από πέντε τουλάχιστον έτη, έχει από πατέρα ή μητέρα ελληνική καταγωγή, έχει συμπληρώσει το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του και έχει τη νόμιμη ικανότητα του εκλέγειν.

¹⁶ Σ. Τρωιάνος, Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου, 1982, σελ.56.

μολονότι μια διατύπωση κατά το πρότυπο εκείνης της ορκωμοσίας των βουλευτών θα ήταν προτιμότερη.

Αναλογικά συνεπώς θεωρούμε ότι και για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, όπως και στην περίπτωση των βουλευτών, θα έπρεπε να ισχύσει η ευχέρεια να μπορεί να δώσει αυτός τον τύπο του όρκου που επιθυμεί, δικαίωμα που προκύπτει ευθέως από τα άρθρα 4 και 13§1 Σ¹⁷.

Βέβαια στην περίπτωση του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι δύσκολο να παραγνωρισθεί η συμβολικότητα του θεσμού, όμως το γεγονός ότι σε σχέση με το Σύνταγμα του 1952¹⁸ ο Πρόεδρος είναι απαλλαγμένος από την προστασία της επικρατούσας θρησκείας και ότι δεν είναι απαραίτητη η ιδιότητα του Χριστιανού Ορθόδοξου αποτελούν για μας επαρκή εχέγγυα για να θεμελιώσουμε την άποψη αυτή¹⁹.

Σε διαφορετική περίπτωση πιστεύουμε ότι ο θρησκευτικός όρκος θα διακύβευε ολόκληρο το σύστημα αξιών που απολαμβάνουμε σήμερα. Η ύψωση φραγμών στην ισότιμη συμμετοχή στα κοινά και η εξάρτηση τους από τις όποιες θρησκευτικές και

¹⁷ Έτσι και ο Σ. Τρωιάνος, Ελευθερία Θρησκευτικής Συνείδησης και Επικρατούσα Θρησκεία, Mytiobiblos.gr, ο οποίος αναφέρει για το θέμα της ορκοδοσίας του Προέδρου της Δημοκρατίας: «δεν μπορεί να στηριχθεί σε ένα τέτοιο έμμεσο στοιχείο, όπως είναι το κείμενο του όρκου, μία βάνουση προσβολή του δικαιώματος της θρησκευτικής ισότητας».

¹⁸ Βλ. Α. Μαρίνο, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σελ. 290, ο οποίος υπό προηγούμενο παρεμφερές με το Σύνταγμα του 1952 καθεστώς θεωρούσε ότι « όσον αφορά το πρόσωπον του βασιλέως, τίθεται ουσιώδης περιορισμός εις την αρχήν της θρησκευτικής ελευθερίας. Ο περιορισμός ούτος επαρκή ευρίσκει δικαιολογίαν εις το γεγονός ότι το Ελληνικό Σύνταγμα αναγνωρίζει προνομιακή θέση εις το Ορθόδοξο Δόγμα, του οποίου προστάτης αναγορεύεται ο βασιλεύς, όστις, πριν ή αναβή εις τον θρόνον, ορκίζεται εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαίρετου Τριάδος, να προστατεύη την επικρατούσαν θρησκείαν των Ελλήνων ».

¹⁹ Βλ. Δ. Τσάτσο, Συνταγματικό δίκαιο, τόμος Β, 1993, σελ.605. Σ. Τρωιάνος, Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου, 1982, σελ.56, ο οποίος έχει την άποψη ότι ακόμα και αν ο Συντακτικός νομοθέτης θέλησε με το άρθρο 33§2 να καθιερώσει την υποχρεωτική προέλευση του Προέδρου της Δημοκρατίας από τους οπαδούς της επικρατούσας θρησκείας, η διάταξη αυτή θα ερχόταν σε αντίθεση με τα άρθρα 4 και 13§1 Σ και θα υποχωρούσε. Contra εν μέρει ο Ι. Κονιδάρης, Εγχειρίδιο εκκλησιαστικού δικαίου, 2000, σελ.51, ο οποίος θεωρεί ότι το άρθρο 33§2, αφού δεν υπάρχουν αντισυνταγματικές διατάξεις του Συντάγματος, δε μπορεί να υποχωρήσει έναντι των άρθρων 4 και 13§1 Σ. Όμως θεωρούμε ότι δεν πρόκειται για αποκλεισμό κάποιας Συνταγματικής διάταξης από μία άλλη αλλά ουσιαστικά για ερμηνεία της πρώτης από την δεύτερη. Βλ. επίσης Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο – Ατομικά δικαιώματα, 1991, σελ.374, ο οποίος δέχεται περιορισμό της θρησκευτικής ελευθερίας όπου προβλέπεται από το Σύνταγμα όπως στην περίπτωση του Προέδρου της Δημοκρατίας ο οποίος πρέπει να είναι Χριστιανός, όχι όμως κατ'ανάγκη και Ορθόδοξος.

ιδεολογικές πεποιθήσεις του καθενός αποτελεί μια οπισθοδρόμηση η οποία αν γίνει δεκτή θα έθετε σε κίνδυνο όλες τις κατακτήσεις του σύγχρονου πολιτισμού.

iii. Άρθρο 13§5 Σ

Στο άρθρο αυτό του Συντάγματος ορίζεται ότι κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς πρόβλεψη από νόμο²⁰. Ο όρκος, κατά την κρατούσα γνώμη, μπορεί να επιβληθεί όχι μόνο με τυπικό νόμο αλλά και με κανονιστική πράξη της διοίκησης²¹ αρκεί να υπάρχει προς τούτο νομοθετική εξουσιοδότηση.

Έχει υποστηριχθεί ότι η διάταξη αυτή παραβιάζει την θρησκευτική ελευθερία. Όμως η εξουσιοδότηση προς το νομοθέτη για να ρυθμίσει το ζήτημα του όρκου δε μπορεί ασφαλώς να σημαίνει απεμπόληση δικαιωμάτων ήδη κατοχυρωμένων από το ίδιο το κείμενο του Συντάγματος αλλά ότι αντίθετα οι ιδέες αυτές οφείλουν να καθοδηγήσουν τον κοινό νομοθέτη.

Ως συνέχεια των ανωτέρω έχει θεωρηθεί ότι το άρθρο 13§5 Σ δεν αποτελεί εξαίρεση και περιορισμό της θρησκευτικής ελευθερίας που θεσπίζει το 13§1 Σ αλλά ότι το 13§1 θα πρέπει να διαβάζεται ως περιορισμός στο δικαίωμα που χορηγεί το 13§5 Σ²². Ο όρκος που θεσπίζει ο νομοθέτης θα είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα μόνο εφόσον επιτρέπει στο υποκείμενο να μη δίδει όρκο ο οποίος αντιστρατεύεται τα θρησκευτικά του πιστεύω²³.

Υποχρέωση του νομοθέτη είναι να μη θεσπίζει ενιαίο τύπο όρκου ανεξάρτητα από τα θρησκευτικά πιστεύω του πολίτη τα οποία άλλωστε και προστατεύονται από το Σύνταγμα. Αυτό οφείλεται στο ότι κατ' ουσίαν ο όρκος αναλύεται στο «επικλητικό» και στο «βεβαιωτικό» μέρος²⁴. Ο νομοθέτης δεσμεύεται όσον αφορά στη βεβαίωση να την επιβάλλει²⁵, η οποία αποτελεί πολιτικό καθήκον, όμως αντίθετα

²⁰ Η διάταξη αυτή δεν είναι νέα αλλά συναντάται ήδη και στα προηγούμενα Συντάγματα: *άρθρο 15/1864 Σ, άρθρο 15/1911 Σ, άρθρο 26/1925 Σ, άρθρο 27/1927 Σ, άρθρο 15/1952 Σ.*

²¹ *A. Μαρίνος*, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σελ. 251. *B. Καρακώστας*, Τα συνταγματικά θεμέλια της θρησκευτικής ελευθερίας και η δυνατότητα αναθεώρησης των σχετικών διατάξεων, σε: *Η θρησκευτική ελευθερία*, 1997, σελ. 113.

²² *K. Μπέης*, Δ 11, 1980, σελ.32.

²³ Έτσι η *ΣτΕ 2601/1998*.

²⁴ Με το «βεβαιωτικό» μέρος ο πολίτης δίδει βεβαίωση περί της αλήθειας του όποιου γεγονότος καταθέτει, ενώ με το «επικλητικό» θέτει την βεβαίωση του υπό την κρίση κάποιου παράγοντα ο οποίος στον θρησκευτικό όρκο είναι ο Θεός ενώ στην διαβεβαίωση η τιμή και η συνείδηση του.

²⁵ Βλ. άρθρο 218 ΚΠΔ «ορκίζομαι ... να πω την αλήθεια», άρθρο 33§2 Σ «ορκίζομαι... να φυλάσω το Σύνταγμα και τους νόμους, να μεριμνώ για την πιστή τους τήρηση, να υπερασπίζω την εθνική

στην επίκληση δεν μπορεί να επιβάλλει τον τύπο ο οποίος ενδεχόμενα θα προσβάλλει την θρησκευτική συνείδηση του ορκισθέντος²⁶. Αυτό συνεπάγεται ότι ο όρκος μπορεί να είναι διαζευκτικά είτε θρησκευτικός είτε και απλή διαβεβαίωση στην τιμή και τη συνείδηση. Εμμονή του νομοθέτη σε θρησκευτικό όρκο θα πλήγωνε ανεπανόρθωτα το Συνταγματικό δικαίωμα της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και θα ήταν αντισυνταγματική. Κατά τον καθηγητή *Α. Μάνεση* η επιβολή θρησκευτικού όρκου θεωρείται επιβίωση μαγικής θεοδικίας, το Σύνταγμα επαφίεται μεν στον κοινό νομοθέτη όμως και εκείνος θα πρέπει να σεβασθεί τις αρχές που θεσπίζονται στα άρθρα 13§1, 2§1, 7§2 Σ²⁷.

Εκτός των ανωτέρω θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε τιαύτη περίπτωση, δηλαδή σε τέτοια κατά την οποία κάποιος έχει διακηρύξει την έλλειψη θρησκευτικής του συνείδησης και παρά ταύτα εξαναγκασθεί σε δόση θρησκευτικού όρκου, τότε η άρνηση του δε θα συνιστά το ποινικό αδίκημα του άρθρου 225§2 εδ.β ΠΚ²⁸. Αυτό θα συμβαίνει διότι ουσιαστικά δε θα πρόκειται περί αρνήσεως, αλλά για αδυναμία εφαρμογής των διατάξεων περί θρησκευτικού όρκου γιατί αυτές προϋποθέτουν θρησκευτική συνείδηση η οποία όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση θα λείπει²⁹.

V. Όρκος και Συνταγματικές Αρχές

a) Όρκος και θρησκευτική ελευθερία

Δύσκολα θα μπορούσε κανείς να αρνηθεί τη διαπλοκή μεταξύ του όρκου και του θρησκευτικού στοιχείου. Με την υποχρέωση επαγωγής του θρησκευτικού όρκου είχε διαπλαστεί τα παλαιότερα χρόνια η μαρτυρία και η ανάληψη οποιαδήποτε

ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της χώρας... άρθρο 59§4 Σ «ορκίζομαι να είμαι πιστός στην πατρίδα και το δημοκρατικό πολίτευμα...και να εκπληρώνω ευσυνείδητα τα καθήκοντα μου», παρομοίως το άρθρο 19 ΥΚ.

²⁶ *Α. Δημητρόπουλος*, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, 2001, σελ. 1022.

²⁷ *Α. Μάνεσης*, Ατομικές ελευθερίες, 1979, σελ. 257. *Ε. Κρουσταλάκης*, Η υποχρέωση ορκοδοσίας εκείνων που πρεσβεύουν τη Χριστιανική θρησκεία, ιδίως μετά το Σύνταγμα του 1975, Δ. 11, 1980, σελ. 21.

²⁸ *Άρθρο 225§2 εδ.β ΠΚ* : Με την ίδια ποινή τιμωρείται (φυλάκιση μέχρι ενός έτους ή με χρηματική ποινή) όποιος εμφανίζεται ως μάρτυρας ενώπιον κάποιας αρχής και αρνείται επίμονα να δώσει τη μαρτυρία του ή τον όρκο της μαρτυρίας του.

²⁹ *Α.Σβώλος – Γ.Βλάχος*, Το Σύνταγμα της Ελλάδας, τόμος Α, 1954, σελ. 75.

υπηρεσίας. Η θέση του Θείου ως εγγυητή ήταν ένας επιπρόσθετος λόγος για την απόδοση μεγαλύτερης αξιοπιστίας στα λεχθέντα από τον υπόχρεο σε ορκοδοσία.

Με την ανάπτυξη και κατοχύρωση των Συνταγματικών δικαιωμάτων και ειδικότερα αυτού της θρησκευτικής ελευθερίας έχει αρχίσει να γίνεται δεκτό το δικαίωμα όσων είναι άθρησκοι ή η θρησκεία τους δεν επιτρέπει τον όρκο να μην δίδουν θρησκευτικό όρκο αλλά διαβεβαίωση στην τιμή και τη συνείδηση τους.

Παρόλα αυτά το πρόβλημα παραμένει για τις περιπτώσεις εκείνες όπου υπάρχει υποχρέωση προς δόση Χριστιανικού όρκου. Βέβαια έχουν γίνει νομοθετικές αλλαγές όπως αυτή του ΚΠολΔ που επιτρέπουν στον ορκισθέντα να ορκιστεί κατά τον τρόπο που επιθυμεί όμως το πρόβλημα παραμένει στον ΚΠΔ και αλλού.

Το πρόβλημα αυτό εντείνεται από την εντύπωση που υπάρχει διάχυτη ότι η Χριστιανική θρησκεία επιτρέπει τον όρκο³⁰. Έχει υποστηριχθεί ότι σε μια τέτοια περίπτωση θα πρέπει ο υπόχρεος να δώσει όρκο να αποδεικνύει ότι η θρησκεία του απαγορεύει αυτόν³¹ ή εν πάσει περιπτώσει να αφήνεται η κρίση περί αυτού στην εκάστοτε θρησκευτική ηγεσία. Όμως κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό να γίνει δεκτό, καθώς η ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης δε μπορεί να αφηθεί έρμαιο στην δικαστική κρίση ακόμα και με τη σύμφωνη γνώμη της θρησκευτικής αρχής³². Δικαστική κρίση επί αυτού του θέματος δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί επιτρεπτή. Αυτό οφείλεται στο ότι ακόμα και εσφαλμένη να είναι η άποψη του υπόχρεου σε ορκοδοσία η παρόλα αυτά επιβολή συγκεκριμένης ερμηνείας θα συνιστούσε άτυπο «προσηλυτισμό»³³, αφού θα είχε ως αποτέλεσμα τη de facto εισβολή στα άδυτα της θρησκευτικής ελευθερίας.

Το άρθρο 13§4 Σ αναφέρει ότι: Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους. Η διάταξη αυτή αντίθετα από ότι κανείς νομίζει δεν κατοχυρώνει την υποχρέωση προς ορκοδοσία. Αυτό οφείλεται στο ότι ο θρησκευτικός όρκος αποτελεί ουσιαστικά

³⁰ Ως συνέχεια των παραπάνω έχει διατυπωθεί η άποψη ότι έχει θεσπισθεί ως υποχρεωτικός ο Χριστιανικός όρκος, ακριβώς και μόνο επειδή έχει επικρατήσει η λανθασμένη αυτή αντίληψη ότι δηλαδή επιτρέπεται η ορκοδοσία. βιβλιογραφία

³¹ Α. Μαρίνος, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σελ. 252.

³² Βλ. Κ. Μπέη, Δ 11, 1980, σελ.31, οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά: «δεν είναι άραγε συνειδησιακό πρόβλημα δικό μου να πιστεύω όπως θέλω εγώ, με όποιες δοξασίες, σχίσματα ή αιρέσεις θέλω;»

³³ Γ. Αρβανίτης, Σχόλιο στην Πλημ. Θεσσαλονίκης 23161/78, Ποινικά χρονικά ΚΘ', 1978, σελ. 181.

θρησκευτικό εξαναγκασμό και όχι πολιτική υποχρέωση³⁴ γιατί η ορκοδοσία κατά το Χριστιανικό τυπικό αφορά αυτή και μόνο τη θρησκευτική συνείδηση. Αντίθετα το πολιτικό καθήκον της αληθούς κατάθεσης ή αυτό της ανάληψης κάποιας υποχρέωσης σε καμία περίπτωση δεν παραβλάπεται με την αποφυγή δόσης θρησκευτικού όρκου και αντικατάστασης αυτού με διαβεβαίωση στην τιμή και τη συνείδηση.

Η ερμηνεία αυτή έχει γίνει δεκτή και από τη νομολογία. Το *Συμβούλιο της Επικρατείας* με την απόφαση του 2601/1998 αποφάσισε ότι ένεκα της θρησκευτικής ελευθερίας που προκύπτει τόσο από το άρθρο 13§1 Σ όσο και από το άρθρο 9 ΕΣΔΑ μπορεί ο υπόχρεος να δώσει διαβεβαίωση, αντί για θρησκευτικό όρκο, ισότιμο με αυτόν ακόμα και χωρίς να προβλέπεται η δυνατότητα αυτή στη διάταξη του νόμου.

Επίσης στο πλαίσιο του ποινικού δικονομικού δικαίου η απόφαση του *Πλημ. Θεσσαλονίκης* με αριθμό 23161/1978 αθώωσε κατηγορούμενο ο οποίος είχε αρνηθεί να δώσει θρησκευτικό όρκο. Το σκεπτικό της απόφασης είναι ότι το άρθρο 218 ΚΠΔ³⁵ ορίζει απλώς τον τύπο του όρκου για τους επιθυμούντες να ορκιστούν κατά το Χριστιανικό τυπικό και ότι σε καμία περίπτωση δεν θεσπίζει υποχρέωση για τους Χριστιανούς που δεν επιθυμούν να δώσουν τέτοιο όρκο. Αντίθετη ερμηνεία της διάταξης, κατά την ίδια πάντα απόφαση, θα ήταν αντίθετη με το 13§1 Σ.

Σε μια άλλη απόφαση αυτή του *Εφετείου Αθηνών* 3796/1979, κατά την οποία ο καθηγητής φιλοσοφίας του Παντείου πανεπιστημίου *Κ. Δεσποτόπουλος* είχε αρνηθεί να δώσει θρησκευτικό όρκο, το δικαστήριο αποφάσισε την απαλλαγή του κατηγορούμενου λόγω συγκρούσεως καθηκόντων³⁶.

b) Όρκος και ανθρώπινη αξιοπρέπεια

³⁴ *Ε. Κρουσταλάκης*, Η υποχρέωση ορκοδοσίας εκείνων που πρεσβεύουν τη Χριστιανική θρησκεία, ιδίως μετά το Σύνταγμα του 1975, Δ. 11, 1980, σελ. 19. *Α. Μαρίνος*, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σελ. 253.

³⁵ *Άρθρο 218§1 ΚΠΔ*: «Κάθε μάρτυρας οφείλει, πριν εξεταστεί στο ακροατήριο, να ορκιστεί δημόσια, θέτοντας το δεξί του χέρι στο ιερό Ευαγγέλιο, τον εξής όρκο: «Ορκίζομαι στο Θεό να πω με ευσυνειδησία όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω τίποτε». Αν δεν τηρηθεί η διάταξη αυτή, η διαδικασία είναι άκυρη».

³⁶ Ο καθηγητής *Κ. Δεσποτόπουλος* είχε ασχοληθεί επί μακρόν στο παρελθόν με το θέμα του όρκου, λαμβάνοντας αυτό υπόψη το δικαστήριο ανέπτυξε την εξής σκέψη: « η εν συγκρούσει ενός εννόμου καθήκοντος και ενός ηθικοκοινωνικού καθήκοντος, μη προστατεύοντος το εν τη συγκεκριμένη περιπτώσει πολυτιμότερον αγαθόν, εκπλήρωση του ηθικοκοινωνικού καθήκοντος, δεν αποκλείει το άδικο της πράξεως, αλλά ενδεχομένως τον καταλογισμόν, λόγω της ψυχικής πίεσεως, υφ' ην τελεί ο δράστης, ευρισκόμενος εν ηθική αδυναμία περί του πρακτέου ».

Σύμφωνα με το άρθρο 2§1 Σ ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας. Η διάταξη αυτή διαρθρωτικά δεν ανήκει στο κεφάλαιο του Συντάγματος που ρυθμίζει τα Συνταγματικά δικαιώματα αλλά στις διατάξεις που ρυθμίζουν τη μορφή του πολιτεύματος και θεωρείται δίκαια από τις βασικότερες του Συντάγματος μας. Μάλιστα κατά τον καθηγητή *A. Δημητρόπουλο* με το άρθρο 2§1 το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξίας δεν είναι ένας απλά ρομαντισμός αλλά καταφέρνει να πραγματώνεται σε μια νομική πραγματικότητα³⁷. Ενδεικτικά δε με βάση το άρθρο 110§1 Σ ανήκει στις διατάξεις του Συντάγματος που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση και σε αυτές που δε μπορούν να ανασταλούν κατά το άρθρο 48§1 Σ αποτελώντας και αυτό μια ακόμα απόδειξη της μεγάλης του σημασίας.

Το άρθρο 2§1 Σ είναι μια από τις περιπτώσεις του Ελληνικού Συντάγματος όπου αυτό δε θέτει απλώς όρια στο κράτος αλλά και θεσπίζει ευθέως υποχρεώσεις, ενώ αντίστοιχα υπάρχει και δικαίωμα του ανθρώπου³⁸. Η αξίωση του ανθρώπου για το σεβασμό προς το πρόσωπο του είναι απαραβίαστη. Ταυτοχρόνως η αξία του ανθρώπου και το δικαίωμα του να αντιμετωπίζεται ως υποκείμενο αποτελεί το άκρο όριο πέραν του οποίου δεν είναι δυνατό να γίνει η οποιαδήποτε παραχώρηση³⁹.

Έτσι ο κοινός νομοθέτης υποχρεούται αντίστοιχα από το Σύνταγμα να άρει διατάξεις νόμου που έρχονται σε αντίθεση με το περιεχόμενο της ανθρώπινης αξίας, ο δε δικαστής από τη μεριά του οφείλει να συγκεκριμενοποιήσει και να ενεργοποιήσει το δικαίωμα αυτό⁴⁰.

Όσον αφορά το ζήτημα του όρκου η επιταγή του νομοθέτη προς υποχρεωτική ορκοδοσία (ενδεχομένως και διαβεβαίωση στην τιμή και τη συνείδηση) αποτελεί ταπείνωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η αντιμετώπιση του πολίτη ως δυνάμει ψευδολόγου και η υποχρέωση αυτού να δώσει νέα εχέγγυα της ειλικρίνειας του είναι βάνανυση καταφρόνηση του προσώπου του κάθε ανθρώπου⁴¹.

---

³⁷ *A. Δημητρόπουλος*, Κοινωνικός ανθρωπισμός και ανθρώπινα δικαιώματα, ΝοΒ 28, 1980, σελ. 1841.

³⁸ *Π. Δαγτόγλου*, Συνταγματικό δίκαιο – Ατομικά δικαιώματα, 1991, σελ. 1138.

³⁹ *Π. Δαγτόγλου*, Συνταγματικό δίκαιο – Ατομικά δικαιώματα, 1991, σελ. 1141.

⁴⁰ Βλ. *A. Δημητρόπουλο*, Κοινωνικός ανθρωπισμός και ανθρώπινα δικαιώματα, ΝοΒ 28, 1980, σελ. 1845.

⁴¹ Βλ. ενδεικτικά τη μελέτη του *K. Δεσποτόπουλου*, Περί όρκου στο περιοδικό Νέον δίκαιον 18, 1962.

Έτσι ο άνθρωπος φτάνει στο σημείο να υποβιβάζεται σε απλό μέσο για την εξακρίβωση της αλήθειας⁴², ένα αντικείμενο με αμφισβητούμενη προσωπικότητα και διάτρητη αξιοπιστία που χρειάζεται τη δαμόκλειο σπάθη της ηθικοθρησκευτικής απαξίας προκειμένου να επιτελέσει το πολιτικό του καθήκον⁴³.

Με αφορμή τα παραπάνω είναι νομίζω καιρός να θέσουμε το ακόλουθο ερώτημα : πέρα από την υποχρέωση προς δόση θρησκευτικού και μόνο όρκου είναι άραγε σύμφωνη με το Σύνταγμα και τις αξίες που αυτό πρεσβεύει ακόμα και η υποχρεωτική διαβεβαίωση στην τιμή και την συνείδηση του ανθρώπου; είναι θεμιτό να τίθεται εκ των προτέρων σε αμφισβήτηση η αξιοπιστία του ανθρώπου; Έχουμε τη γνώμη πως όχι. Μήπως από την άλλη με τον όρκο ή και τη διαβεβαίωση έχει εξαλειφθεί το φαινόμενο της ψευδορκίας; ασφαλώς όχι.

Τέλος δε θα πρέπει να μας διαφεύγει το εξής, ο ψεύτης και ηθικά ανάξιος άνθρωπος δεν πρόκειται έτσι και αλλιώς να καταθέσει την αλήθεια ακόμα και αν εξαναγκασθεί να ορκισθεί. Όμως ο ηθικοθρησκευτικά άμεμπτος από την άλλη πως θα δικαιωθεί όταν αμφισβητείται η ακεραιότητα του⁴⁴; εν πάσει περιπτώσει δε νομίζουμε όμως ότι είναι και η κοινωνία έτοιμη να δεχθεί το γεγονός αυτό.

ε) Όρκος και ισότητα

Κατά το άρθρο 4§1 Σ: οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου. Η διάταξη αυτή καθιερώνει όχι μόνο την ισότητα ενώπιον του νόμου αλλά και την ισότητα του ίδιου του νόμου. Αυτό σημαίνει ότι η αρχή της ισότητας επεκτείνεται όχι μόνο όσον αφορά την εφαρμογή του νόμου αλλά και όσον αφορά την θέσπιση αυτού. Ο

⁴² *Ε. Κρουσταλάκης*, Η υποχρέωση ορκοδοσίας εκείνων που πρεσβεύουν τη Χριστιανική θρησκεία, ιδίως μετά το Σύνταγμα του 1975, Δ. 11, 1980, σελ. 11. *Α. Μάνεσης*, Ατομικές ελευθερίες, 1979, σελ. 108.

⁴³ Περί αυτού του γεγονότος ο *Κ. Δεσποτόπουλος*, Περί όρκου, Νέον δίκαιον 18, 1962, σελ. 531, σημειώνει: Εξ άλλου δεν παύει η χρήση του όρκου να είναι μειωτική της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως αξίωση της πολιτικής εξουσίας, καθό ενέχουσα οπωσδήποτε δυσπιστίαν αυτής προς την αξιοπιστία αυτού ανωμότου.

⁴⁴ Βλ. *Γ. Πρίντζιπα*, Συνταγματικά προβλήματα της υποχρέωσης ορκοδοσίας, σε: Η θρησκευτική ελευθερία, 1997, σελ. 297. Του ίδιου, Ο δικονομικός όρκος και η αντίθεση του με το Σύνταγμα, Δ 11, 1980, σελ. 35.

νομοθέτης δηλαδή δεσμεύεται από την αρχή αυτή να ρυθμίσει κατά όμοιο τρόπο όμοιες περιπτώσεις και κατά ανόμοιο τρόπο ανόμοιες αντίστοιχα⁴⁵.

Εκτός από τα ανωτέρω πρέπει να σημειωθεί ότι η διάταξη αυτή δε θεσπίζει την πλήρη ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, κάτι τέτοιο άλλωστε θα ήταν αδύνατο παραγνωρίζοντας έτσι τις προσωπικές δεξιότητες και χαρακτηριστικά του καθενός, αλλά αναφέρεται στην νομική ισότητα που έχει ως έκφραση της την ίση νομική μεταχείριση⁴⁶.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό εμφανίζεται και το ζήτημα του όρκου. Όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω έχουν θεσπισθεί ανάλογα με το υποκείμενο που καλείται να ορκισθεί διαφορετικές μορφές ορκοδοσίας⁴⁷. Έχουμε την γνώμη όμως ότι είναι δυνατόν να προκύψουν προβλήματα με την αρχή της ισότητας δεδομένου ότι δεν υπόκεινται όλοι στην ορκοδοσία κατά τον ίδιο τρόπο. Ποιος άραγε θα μπορούσε να αμφισβητήσει την μειονεκτική θέση στην οποία βρίσκεται κάποιος θρησκευόμενος και φιλαλήθεις πολίτης σε σχέση με κάποιον ανήθικο κατά την επαγωγή του όρκου. Δεν είναι άραγε πολύ επαχθέστερη η θέση του πρώτου σε σχέση με τον δεύτερο όσον αφορά την συνειδησιακή πίεση δέχεται; το πρόβλημα δε αυτό παίρνει ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις στην περίπτωση των ιερωμένων αφού διαβεβαίωση στην ιεροσύνη για αυτούς ουσιαστικά σημαίνει όρκο επί του μυστηρίου που τους κατέστησε λειτουργούς των Ιερών μυστηρίων⁴⁸.

Έχει επικρατήσει στη νομολογία η θέση ότι ο νομοθέτης είναι δυνατόν να κάνει διακρίσεις από την αρχή της ισότητας όταν τίθεται ζήτημα δημόσιου συμφέροντος⁴⁹. Έτσι και για τον όρκο έχει υποστηριχθεί ότι οι όποιες διαφοροποιήσεις δικαιολογούνται από ανώτερους δικαιοπολιτικούς λόγους όπως είναι η ανεύρεση της αλήθειας. Όμως η αλήθεια είναι ότι ο όρκος σε τι μπορεί να εξυπηρετεί; εν πάσει

---

⁴⁵ Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο – Ατομικά δικαιώματα, 1991, σελ. 1038. Α.Σβώλος – Γ.Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδας, τόμος Α, 1954, σελ. 187. Α. Μάνεσης, Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η εφαρμογή αυτής υπό των δικαστηρίων, ΕΕΝ 25, 1958, σελ. 445.

⁴⁶ Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο – Ατομικά δικαιώματα, 1991, σελ. 1047.

⁴⁷ Αυτές είναι ανάλογα με το θρήσκευμα, με το αν θρησκευεται κανείς και πολλές φορές με την ιδιότητα εκάστου όπως π.χ. με τους κληρικούς οι οποίοι οφείλουν να δώσουν διαβεβαίωση στην ιεροσύνη τους.

⁴⁸ Γ. Πρίντζιπα, Συνταγματικά προβλήματα της υποχρέωσης ορκοδοσίας, σε: Η θρησκευτική ελευθερία, 1997, σελ. 298.

⁴⁹ Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 3217/77, ΑΠ 1471/77.

περιπτώσει η έννοια του γενικού συμφέροντος είναι μια εξαιρετικά αόριστη νομική κατασκευή ικανή να δεχθεί πολλές αναγνώσεις⁵⁰.

Ως εκ τούτου, δεδομένης δηλαδή της αοριστίας της, και εκ του γεγονότος ότι ο Συντακτικός νομοθέτης θέσπισε την αρχή της ισότητας απόλυτη⁵¹ χωρίς να εισαγάγει εξαιρέσεις, θεωρούμε ότι δεν είναι δυνατό να εξυπηρετείται το δημόσιο συμφέρον με την καταστρατήγηση του Συντάγματος όποια και αν είναι αυτή και ειδικότερα με τις αδικαιολόγητες διαφοροποιήσεις κατά την επαγωγή του όρκου.

VI. Συμπεράσματα

1. Η σύγχρονη έννομη τάξη, όπου επικρατεί ο κοινωνικός ανθρωπισμός, βασίζεται στην πραγματικότητα της ανθρώπινης αξίας δεν είναι αξιολογικά ουδέτερη αλλά αντικειμενική ανθρωπιστική έννομη τάξη. Η πραγματικότητα της ανθρώπινης αξίας, ως ανωτάτη δικαιοπολιτική αρχή, προσδιορίζει τις νομικές αξιολογικές κρίσεις οι οποίες δεν μπορεί να είναι αυθαίρετες. Το Σύνταγμα απαγορεύει κάθε παραβίαση της ανθρώπινης αξίας, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να δεσμεύεται η κρατική εξουσία, είτε η εκτελεστική είτε η δικαστική είτε και η νομοθετική.

2. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η ερμηνεία του αρ.13 παρ.1 σύντ. η οποία θεσπίζει την αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας απαραβίαστη. Συνέπεια της Συνταγματικής αυτής διάταξης όσον αφορά τον όρκο είναι ότι δεν μπορεί κανείς να εξαναγκασθεί να δώσει θρησκευτικό όρκο. Αυτό δεν αφορά μόνο τις περιπτώσεις όσων είναι άθεοι ή η θρησκεία τους απαγορεύει τον όρκο αλλά και τους Ορθόδοξους Χριστιανούς (ΣτΕ 2601/98, Πλημ. Θεσσαλονίκης 23161/78). Διατάξεις του Συντάγματος όπως τα άρθρα 13§4 και 5 σε καμία περίπτωση δε μπορούν να δικαιολογήσουν τέτοιο περιορισμό. Το άρθρο 13§5 Σ δίδει απλά και μόνο στο νομοθέτη την εξουσιοδότηση να καθορίσει τον τύπο του όρκου. Η αρμοδιότητα του νομοθέτη δεν μπορεί όμως να φτάσει μέχρι και τον απεμπολισμό δικαιωμάτων που έχει κατοχυρώσει το ίδιο το Σύνταγμα αλλά αντίθετα οφείλει ο νομοθέτης να λαμβάνει το Σύνταγμα ως οδηγό. Από την άλλη το άρθρο 13§4 Σ αφορά την

---

⁵⁰ Βλ. *E. Βενιζέλο*, Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, 1990, σελ. 39, ο οποίος για την έννοια του γενικού συμφέροντος, δεδομένων των ακρότατων ορίων της, την χαρακτηρίζει ως «ιδεολογικό παλίμψηστο».

⁵¹ *A. Μάνεσης*, Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η εφαρμογή αυτής υπό των δικαστηρίων, EEN 25, 1958, σελ. 447.

οριοθέτηση της θρησκευτικής ελευθερίας σε σχέση με την υπακοή προς τους νόμους του κράτους. Το ζήτημα όμως της επιβολής και κατά συνέπεια της δόσης ή μη όρκου κατά το θρησκευτικό τυπικό δεν αφορά πολιτική υποχρέωση αλλά άπτεται και μόνο της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης.

3. Κατά τον ίδιο τρόπο θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε και τις διατάξεις του Συντάγματος που έχουν να κάνουν με τις ορκωμοσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας και των βουλευτών. Αν και δε μπορούμε να κάνουμε δεκτό ότι υπάρχουν αντισυνταγματικές διατάξεις του Συντάγματος εν τούτοις η συστηματική ερμηνεία αυτού μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι και για τις ανωτέρω περιπτώσεις εφόσον θίγεται η θρησκευτική ελευθερία είναι αποδεκτό να αρκестούμε σε διαβεβαίωση στην τιμή και τη συνείδηση.

4. Αναφορικά με την υποχρεωτική δικαιοδοσία θα λέγαμε ότι και πάλι θίγεται η ανθρώπινη αξία. Αυτό οφείλεται στο ότι με το να εξαρτάται η αξιοπιστία του υποκειμένου με την από τη μέρους του επαγωγή πρώτα όρκου βάλλεται αυτό το ίδιο το ανθρώπινο γένος. Έτσι ο άνθρωπος φθάνει στο σημείο να αντιμετωπίζεται απλά ως μέσο για την ανεύρεση της αλήθειας παραγνωρίζοντας όμως από την άλλη την αυτόβουλη θέληση του προς επίτευξη αυτής.

5. Εξίσου σημαντική με τις προηγούμενες είναι και η συμπλοκή του όρκου με την Συνταγματική αρχή της ισότητας. Η διαφορετική νομοθετική ρύθμιση, όσον αφορά τον τύπο του όρκου, ανάλογα με την ιδιότητα του κάθε προσώπου νομίζουμε ότι θίγει την βασική αυτή αρχή. Εξαιρέσεις που έχουν γίνει από την αρχή αυτή κατά καιρούς από τη νομολογία, για λόγους δημοσίου συμφέροντος, δε νομίζουμε ότι μπορούν να γίνουν δεκτές όσον αφορά το ζήτημα του όρκου, ειδικά από τη στιγμή που η αρχή αυτή θεσπίστηκε απόλυτη και δεδομένου της αοριστίας της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος.

Ratio του θεσμού του όρκου είναι ο εξαναγκασμός του ορκιζομένου, με ηθικοθρησκευτική πίεση, στην αποκάλυψη της αλήθειας. Δεδομένου όμως του ότι ο χρηστός πολίτης δεν έχει την ανάγκη της απειλής οποιαδήποτε ποινής για να επιτελέσει το καθήκον του και ότι αντίθετα ο ανήθικος σίγουρα δεν έχει λόγο να βρίσκεται μεμφόμενος περί της ατιμίας του βρίσκουμε τον θεσμό αυτό παράταιρο των σύγχρονων αξιών μας και αναχρονιστικό⁵². Αντίθετα θεωρούμε ότι συνιστούν επαρκές ανάχωμα για την αποτροπή της ψευδορκίας οι ήδη τεθειμένες ποινικές

---

⁵² Βλ. Κ. Δεσποτόπουλο, Περί όρκου, Νέον δίκαιον 18, 1962 σελ. 530, ο οποίος χαρακτηρίζει τον όρκο «επανυπαγωγή του ανθρώπου εις το μαγικόν στάδιον της ιστορίας».

διατάξεις, οι οποίες καταπίπτουν όχι λόγω της σχέσεως ατόμου προς το Θείο αλλά λόγω της αντικοινωνικής συμπεριφοράς του ατόμου.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟΦΑΣΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ**ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ:****ΤΟΠΟΣ:** ΑΘΗΝΑ**ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ:** 2601**ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ:** 1998**ΚΕΙΜΕΝΟ**

Τ.Γ.

Αριθμός 2601/1998

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΣΤ'

Συνεδρίασε δημόσια στο ακροατήριό του την 1η Ιουνίου 1998 με την εξής σύνθεση : Αν. Μαρίνος, Αντιπρόεδρος, Πρόεδρος του ΣΤ' Τμήματος, Π. Χριστόφορος,
Ν. Σακελλαρίου, Εμ. Δαρζέντας, Α. Συγγούνα, Σύμβουλοι, Κ. Κουσούλης, Κ.

Φιλοπούλου, Πάρεδροι. Γραμματέας ο Β. Μανωλοπουλος, Γραμματέας του ΣΤ'

Τμήματος.

Γ ι α να δικάσει την από 5 Αυγούστου 1996 αίτηση:

τ ο υ Κωνσταντίνου Θεοχάρη του Χρυσοστόμου, φιλολόγου, αποφοίτου του τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού

Πανεπιστημίου Αθηνών, κατοίκου Αθηνών, οδός Καλινόβου αρ. 9β, ο οποίος παρέστη

με το δικηγόρο Χαρ. Βλάχο [Α.Μ. 13085], που τον διόρισε με ειδικό πληρεξούσιο.

κ α τ ά 1] του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, ο οποίος δεν παρέστη και 2] του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, το

οποίο παρέστη με το δικηγόρο Ανδρέα Σάσσαλο [Α.Μ. 2026], που τον διόρισε με πληρεξούσιο.

Με την αίτηση αυτή ο αιτών επιδιώκει ν' ακυρωθεί : 1] η υπ' αριθμ. 856/10.6.1996 απόφαση του Προέδρου του Τμήματος της Θεολογικής Σχολής - Τμήμα

Θεολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και κάθε

άλλη συναφής πράξη ή παράλειψη της Διοικήσεως.

Η εκδίκαση άρχισε με την ανάγνωση της εκθέσεως του Εισηγητή, Συμβούλου

Ν. Σακελλαρίου.

Κατόπιν το δικαστήριο άκουσε τον πληρεξούσιο του αιτούντος, ο οποίος ανέπτυξε και προφορικά τους προβαλλόμενους λόγους ακυρώσεως και ζήτησε να γίνει

δεκτή η αίτηση και τον πληρεξούσιο του Πανεπιστημίου, ο οποίος ζήτησε την απόρριψή της.

Μετά τη δημόσια συνεδρίαση το δικαστήριο συνήλθε σε διάσκεψη, σε αίθουσα του Δικαστηρίου κ α ι

Α φ ο ύ μ ε λ έ τ η σ ε τ α σ χ ε τ ι κ ά έ γ γ ρ α φ α

Σ κ έ φ θ η κ ε κ α τ ά τ ο Ν ό μ ο

1. Επειδή, διά την άσκηση της υπό κρίσιν αιτήσεως κατεβλήθησαν τα, κατά

νόμον, τέλη και το παράβολον [Διπλότυπο εισπράξεως του Ταμείου Δικαστικών

Εισπράξεων Αθηνών 1703926, έτους 1996 και ειδικά έντυπα παραβόλου του

Δημοσίου

3080136 και 7882306].

2. Επειδή, με την αίτησιν αυτήν και κατ' ορθήν ερμηνείαν αυτής, ζητείται, εμπροθέσμως και εν γένει παραδεκτώς, υπό του αιτούντος, αποφοίτου του τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, η ακύρωσις των εξής διοικητικών, εκτελεστών πράξεων 1] του από 16.5.1996 πρακτικού του Διοικητικού Συμβουλίου [Δ.Σ.] του ως άνω Τμήματος Θεολογίας [Συνεδρία 3η] και 2] της κατόπιν του ως άνω πρακτικού εκδοθείσης υπ' αρ. 856/10.6.1996 πράξεως του Προέδρου του αυτού ως άνω Τμήματος. Με τις προσβαλλόμενες πράξεις απερρίφθη αίτημα του αιτούντος να απαλλαγεί, προκειμένου να του χορηγηθεί το πτυχίον του ως άνω Τμήματος, της υπό του νόμου [άρθρον 192 του ν. 5343/1932] προβλεπομένης υποχρεώσεως προς "καθομολόγησιν" εις την οποίαν αυτός αρνείται να προβεί διά λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως.

3. Επειδή, εις την διάταξιν του άρθρου 13 του Συντάγματος ορίζεται ότι : "1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται. 3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκευτών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας. 4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους. 5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του".

4. Επειδή, εις την διάταξιν του άρθρου 9 της Διεθνούς Συμβάσεως της Ρώμης της 4ης Νοεμβρίου 1950 "περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών", η οποία εκυρώθη το πρώτον με τον νόμο 2329/1953 [ΦΕΚ Α 68] και εκ νέου με το ν.δ. 53/1974 [ΦΕΚ Α 256] και έχει ως εκ τούτου, κατ' άρθρον 28 παρ. 1 του Συντάγματος, ηυξημένη τυπική ισχύ, ορίζεται : "1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ' ιδίαν, διά της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών. 2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να

αποτελέση
αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπο του νόμου
και
αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία διά την δημοσίαν
ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή
την
προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων".

5. Επειδή, διά των προαναφερθεισών διατάξεων του Συντάγματος αλλά και
του άρθρου 9 της Συμβάσεως της Ρώμης κατοχυρώνεται στην Ελλάδα όχι
μόνον η
ελευθερία της λατρείας, αλλά και η ελευθερία της θρησκευτικής
συνειδήσεως. Οι
δύο αυτές ελευθερίες αποτελούν ειδικότερες εκδηλώσεις του ατομικού
δικαιώματος
της θρησκευτικής ελευθερίας. Συνεπώς, εάν ένα πρόσωπον [πολίτης ή μη]
το οποίον
καλείται κατ' εφαρμογήν ορισμένης διατάξεως νόμου, να δώσει
θρησκευτικόν όρκον,
δηλώσει ενώπιον της κατά περίπτωσιν αρμοδίας αρχής ότι κωλύεται να
δώσει
τέτοιον όρκον διά λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως δηλαδή είτε διότι
οι αρχές
της θρησκείας την οποίαν πρεσβεύει, όπως, αυτό, τις ερμηνεύει και την
οποίαν,
πάντως, πρέπει να δηλώσει, δεν του επιτρέπουν τον όρκον, είτε διότι
δηλώνει ότι
είναι άθεον ή άθρησκον και συνεπώς κωλύεται να δώσει τον όρκον αυτόν,
δικαιούται, κατά την ορθήν έννοιαν των παρατεθεισών διατάξεων του
Συντάγματος,
αντί θρησκευτικού όρκου [υποσχετικού ή αποδεικτικού] να δώσει,
επικαλούμενον
την τιμήν και την συνείδησίν του, ισότιμον, εξ επόψεως συνεπειών, με
τον
θρησκευτικόν όρκον, σχετικήν διαβεβαίωσιν, περί του συγκεκριμένου
ζητήματος,
έστω και εάν τοιαύτη διαβεβαίωσις δεν προβλέπεται από την
συγκεκριμένη
διάταξιν. Η τοιαύτη δε ως άνω δήλωσις περί του θρησκεύματος, το
οποίον το
πρόσωπον τούτο πρεσβεύει η περί της αθείας ή αθρησκείας αυτού δεν
αντιβαίνει
εις το άρθρον 13 του Συντάγματος, διότι δεν ζητείται με σκοπόν να
διωχθεί το
συγκεκριμένον πρόσωπον διά τας θρησκευτικάς του πεποιθήσεις, οι
οποίες πρέπει,
πάντως, να είναι σεβαστές, αλλά απαιτείται διά να μη εξαναγκασθεί και
προβεί το
συγκεκριμένον πρόσωπον εις ενέργειαν κατά παραβίασιν της θρησκευτικής
του
συνειδήσεως, η οποία πρέπει να παραμείνει, σύμφωνα με την
προπαρατεθείσαν
διάταξιν του Συντάγματος, "απαραβίαστος". Εξ άλλου, από την
παράγραφον 5 του
αυτού άρθρου 13 του Συντάγματος δεν συνάγεται ότι αποκλείεται εις τον
έχοντα
λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως να δώσει αντί θρησκευτικού όρκου
απλή, κατά τα
άνω, διαβεβαίωσιν, διότι η διάταξις αυτή ορίζει, απλώς, δι' όσους
δέχονται να
δώσουν θρησκευτικόν όρκον, ότι διά την επιβολήν αυτού απαιτείται
νόμος, ο
οποίος ορίζει και τον τύπον αυτού και δεν ανατρέπει την διά της
παραγράφου 1

του άρθρου 13 του Συντάγματος κατοχυρουμένην ελευθερίαν της θρησκευτικής συνειδήσεως εκείνων οι οποίοι αρνούνται, διά τους εκτεθέντας λόγους, να δώσουν τον όρκον αυτόν, δικαιούμενοι να προβούν εις την κατά τα άνω διαβεβαίωσιν.

6. Επειδή, εις την διάταξιν του άρθρου 192 του ν. 5343/1932, ΦΕΚ Α 86, η οποία είναι εν προκειμένω εφαρμοστέα, ορίζεται ότι : "Ο εν ταις πτυχιακαίς εξετάσεσιν επιτυχών ποιείται προ της λήψεως του πτυχίου προ του Πρυτάνεως και του Κοσμήτορος της οικείας Σχολής την ακόλουθον καθομολόγησιν "Του πτυχίου της . . . αξιωθείς όρκον ομνύω προ του Πρυτάνεως και του Κοσμήτορος της . . . Σχολής και πίστον καθομολογώ τήνδε. Από του ιερού περιβόλου του σεπτού τούτου τεμένους των Μουσών εξερχόμενος κατ' επιστήμην βιώσομαι ακσών ταύτην δίκην θρησκείας εν πνεύματι και αληθεία. Ούτω χρήσιμον εμαυτόν καταστήσω προς άπαντας τους δεομένους της εμής αρωγής και εν πάση ανθρώπων κοινωνία αεί προς ειρήνην και χρηστότητα ηθών συντελέσω βαίνων εν ευθεία του βίου οδώ προς την αλήθειαν και το δίκαιον αποβλέπων και τον βίον ανυψών εις τύπον αρετής υπό την σκέπη της Σοφίας. Ταύτην την επαγγελίαν επιτελούντι είη μοι συν τη ευλογία των εμών καθηγητών και πεφιλημένων διδασκάλων ο Θεός βοηθός εν τω βίωθθ Όπως προκύπτει από την διατύπωσιν της διατάξεως αυτής επιβάλλεται, με αυτήν, εις όλους, ανεξαιρέτως, τους επιτυχάνοντας εις τας πτυχιακάς εξετάσεις, φοιτητάς, όπως προ της λήψεως του πτυχίου των προβαίνουν εις την προβλεπομένην από την διάταξιν αυτήν "καθομολόγησιν", η οποία έχει, όπως συνάγεται από αυτήν ταύτην την διατύπωσιν της, τον χαρακτήρα θρησκευτικού όρκου ήτοι όρκου, ο οποίος δίδεται διά της επικλήσεως του Θείου.

7. Επειδή, συμφώνως προς τα ήδη εκτεθέντα, η προαναφερθείσα διάταξις του άρθρου 192 του ν. 5343/1932, ερμηνευομένη κατά τρόπον σύμφωνον προς τας προαναφερθείσας διατάξεις του Συντάγματος, αλλά και αυτάς της Διεθνούς Συμβάσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου, έχει την έννοιαν ότι, εάν ο επιτυχάνων, εις τας πτυχιακάς εξετάσεις, φοιτητής, επικαλεσθεί, διά δηλώσεώς του υποβαλλομένης, εγκαίρως, εις τας αρμοδίας Πανεπιστημιακάς Αρχάς, λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως κωλύοντας αυτόν, κατά τα ήδη εκτεθέντα, όπως προβεί εις την προβλεπομένην από την διάταξιν αυτήν "καθομολόγησιν" - η οποία, κατά τα επίσης προαναφερθέντα, συνιστά είδος θρησκευτικού όρκου - πρέπει να παρέχεται, εις αυτόν, η δυνατότης, όπως, αντί της καθομολογήσεως αυτής προβαίνει, κατ' επίκλησιν της τιμής και της συνειδήσεώς του, εις σχετικήν διαβεβαίωσιν παραλείπων όμως εκ του κειμένου της κατά τα άνω "καθομολογήσεως" τα

στοιχεία
 εκείνα μόνον τα οποία συνιστούν, κατά την συνειδήσιν του, επίκλησιν
 του Θείου,
 της διαβεβαίωσης αυτής εχούσης κατά τα εκτεθέντα, τας αυτάς ως και ο
 θρησκευτικός όρκος συνεπείας".

8. Επειδή, εν προκειμένω ο ήδη αιτών, φοιτητής του Θεολογικού
 Τμήματος
 της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος είχε
 περατώσει
 επιτυχώς τας πτυχιακάς του εξετάσεις εζήτησε, με την από 13.12.1995
 αίτησίν
 του, προς την Γραμματείαν του ως άνω Τμήματος, όπως απαλλαγεί διά
 λόγους
 θρησκευτικής συνειδήσεως, τους οποίους αναπτύσσει λεπτομερώς εις
 αυτήν, της
 προβλεπομένης από την διάταξιν του άρθρου 192 του ν. 5343/1932
 ορκωμοσίας προ
 της λήψεως του πτυχίου του και όπως δώσει αντ' αυτής σχετικήν
 διαβεβαίωσιν κατ'
 επίκλησιν της τιμής και της συνειδήσεώς του. Κατόπιν της αιτήσεώς του
 αυτής ο
 ήδη αιτών εκλήθη από την Γενικήν Συνέλευσιν του προαναφερθέντος
 Τμήματος να
 υποβάλει υπεύθυνον δήλωσιν περί του κατά πόσον τυγχάνει Χριστιανός
 Ορθόδοξος. Ο
 ήδη αιτών υπέβαλε την 14.2.1996 υπεύθυνον δήλωσιν εις την οποίαν
 ανέφερε ότι
 τυγχάνει χριστιανός ορθόδοξος και ότι κωλύεται εν όψει των όσων
 εξέθεσε εις την
 προαναφερθείσα αίτησίν του να ορκισθεί και ότι δύναται αντί
 ορκωμοσίας να δώσει
 διαβεβαίωσιν κατ' επίκλησιν της τιμής και της συνειδήσεώς του. Επί
 του
 αιτήματός του αυτού ο ήδη αιτών επανήλθε με νεωτέραν από 8.5.1996
 αίτησίν του,
 με την οποίαν εζήτησε έγγραφον απάντησιν επί του αιτήματός του.
 Επακολούθησε η
 έκδοσις των προσβαλλομένων πράξεων ήτοι του από 16.5.1996 πρακτικού
 του
 Θεολογικού Τμήματος της Θεολογικής Σχολής και του υπ' αρ. 856 από
 10.6.1996
 εγγράφου του Προέδρου του προαναφερθέντος Τμήματος, με τις οποίες
 απερρίφθη το
 αίτημά του με την αιτιολογίαν ότι συμφώνως προς την κειμένη νομοθεσία
 η
 καθομολόγησις αποτελεί προϋπόθεση διά την χορήγησιν του πτυχίου.

9. Επειδή, με τα δεδομένα αυτά, η εκδηλωθείσα με τις προσβαλλόμενες
 πράξεις άρνησις ικανοποιήσεως του αιτήματος του ήδη αιτούντος δεν
 είναι
 νόμιμος, εν όψει της ανωτέρω δοθείσης από το Δικαστήριον ερμηνείας
 και διά τον
 λόγον αυτόν βασίμως προβαλλόμενον, η υπό κρίσιν αίτησις πρέει να
 γίνει δεκτή
 και να ακυρωθούν οι προσβαλλόμενες πράξεις καθ' ο μέρος αφορούν τον
 ήδη
 αιτούντα και να αναπεμφθεί η υπόθεσις εις την Διοίκησιν προκειμένου
 αυτή να
 προβεί εις όλας τας απαιτούμενας ενεργείας προκειμένου να
 ικανοποιηθεί το ως
 άνω αίτημα του ήδη αιτούντος και ολοκληρωθεί, ούτω, νομίμως, η όλη
 διαδικασία
 χορηγήσεως εις αυτόν του προαναφερθέντος πτυχίου.

Δ ι α τ α ύ τ α

Δέχεται την υπό κρίσιν αίτηση.

Ακυρώνει κατά τα εις το αιτιολογικόν το από 16.5.1996 πρακτικόν του Δ.Σ. του θεολογικού τμήματος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και

το υπ' αρ. πρωτ. 856 από 10.6.96 έγγραφον του Προέδρου το Δ.Σ. του ως άνω

Τμήματος, καθ' ο μέρος οι πράξεις αυτές αφορούν τον ήδη αιτούντα.

Αναπέμπει την υπόθεσιν εις την Διοίκησιν προκειμένου όπως αυτή προβεί εις τας απαιτούμενας κατά τα εις το αιτιολογικόν νομίμους ενεργείας.

Διατάσσει την απόδοσιν του κατατεθέντος παραβόλου και

Επιβάλλει εις βάρος του Πανεπιστημίου Αθηνών την δικαστικήν δαπάνη του

ήδη αιτούντος, η οποία ανέρχεται εις το ποσόν των είκοσι οκτώ χιλιάδων [28.000]

δραχμών.

Η διάσκεψη έγινε στην Αθήνα στις 4 Ιουνίου 1998 και η απόφαση

δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση της 18ης ιδίου μηνός και έτους.

Ο Πρόεδρος του ΣΤ' Τμήματος Ο Γραμματέας του ΣΤ' Τμήματος

Αν. Μαρίνος

Β. Μανωλόπουλος

ΠΡΟΕΔΡΟΣ:

Μαρίνος Αναστάσιος Νικολάου

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ:

Σακελλαρίου Νικόλαος Καρόλου

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟΦΑΣΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΠΛΗΜΜΕΛΕΙΟΔΙΚΩΝ

Δικαστήριο:

Τόπος: Μυτιλήνης

Αριθ. Απόφασης: 64

Ετος: 1997

Περίληψη

ρνηση μαρτυρίας ή όρκου μαρτυρίας - **Όρκος** - Να μη γίνει κατηγορία κατά του κατηγορουμένου για το ποινικό αδίκημα της επίμονης άρνησης του όρκου της μαρτυρίας του (άρ. 225 παρ.2 περ. β ΠΚ), ο οποίος, κληθείς να καταθέσει ως μάρτυρας ενώπιον του Μονομελούς Πλημ/κειου, αρνήθηκε να δώσει τον κατ' αρ. 218 παρ. 1 ΚΠΔ τύπο του θρησκευτικού όρκου και αντί το δικαστήριο να τον καλέσει να δώσει τον κατ' αρ. 220 παρ. 2 ΚΠΔ τύπου όρκου, τον απέβαλε. Κατά συνέπεια, ο κατηγορούμενος δεν αρνήθηκε να δώσει τον όρκο της μαρτυρίας του και δεν τέλεσε το ποινικό αδίκημα της επίμονης άρνησης του όρκου μαρτυρίας.

Κείμενο Απόφασης

Με τις διατάξεις των άρ. 218 παρ. 2 ΚΠΔ και 225 παρ. 2 εδ. Β' ΠΚ ορίζεται δια των του πρώτου ότι: 'Κάθε μάρτυρας οφείλει, πριν εξεταστεί

στο ακροατήριο, να ορκιστεί δημόσια, θέτοντας το δεξιό του χέρι στο ιερό ευαγγέλιο, τον εξής όρκο <<Ορκίζομαι στο Θεό να πω με ευσυνειδησία

όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να

αποκρύψω
τίποτε>>. Αν δεν τηρηθεί η διάταξη αυτή, η διαδικασία είναι άκυρη'',
δια των του δευτέρου 'ότι :'' Αν ο μάρτυρας πιστεύει σε θρησκεία που
δεν
επιτρέπει τον όρκο, καθώς και αν εκείνος που ανακρίνει ή το
δικαστήριο
πιστεί ύστερα από σχετική δήλωση του μάρτυρα ότι αυτός δεν πιστεύει
σε
καμία θρησκεία, ο όρκος που δίνεται είναι ο ακόλουθος : Δηλώνω
επικαλούμενος την τιμή μου και τη συνείδησή μου ότι θα πω όλη την
αλήθεια και μόνη την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω
τίποτε''. Και δια των του τρίτου ότι :'' Με φυλάκιση μέχρι ενός έτους
ή
με χρηματική ποινή τιμωρείται όποιος εμφανίζεται ως μάρτυρας ενώπιον
κάποιας αρχής και αρνείται επίμονα να δώσει τη μαρτυρία του ή τον
όρκο
της μαρτυρίας του''.
Κατά την αληθή έννοια των συνδεδασμένων τούτων διατάξεων πρώτον
προβλέπεται τύπος θρησκευτικού όρκου για τους χριστιανούς κάθε
δόγματος, ενόψει του ότι η χριστιανική θρησκεία δεν προβλέπει η ίδια
τύπον όρκου, δεύτερον παρέρχεται το δικαίωμα στον οπαδό της θρησκείας
που δεν επιτρέπει τον όρκο, να απαλλαγεί από το θρησκευτικό όρκο και
να
δώσει τον όρκο υπό τον τύπο της διαβεβαίωσης στην τιμή και τη
συνείδηση
του, και τρίτον προβλέπεται ποινικό αδίκημα κατ' αυτού, ο οποίος
αρνείται επίμονα να δώσει τον όρκο της μαρτυρίας του. Ειδικότερα με
την
πρώτη των προεκτιθεμένων διατάξεων δεν επιλύεται από το νομοθέτη, το
θρησκευτικό ζήτημα του επιτρεπτού ή μη του όρκου από τη χριστιανική
θρησκεία, αλλά διαγράφεται απλώς ο τύπος του όρκου για τους
επιθυμούντες
από τους οπαδούς της θρησκείας αυτής να δώσουν θρησκευτικό όρκο.
Στην προκειμένη περίπτωση κατά του κατηγορουμένου Δ.Ρ. του Α. ηλικίας
43
ετών, χημικού της Διεύθυνσης Χημικών Υπηρεσιών Λέσβου, με την υπ'
αριθμ. ΑΒΜ Γ 96/946/26.2.1997 παραγγελία του Εισαγγελέα Πρωτοδικών
Μυτιλήνης ασκήθηκε αυτεπαγγέλτως ποινική δίωξη για ψευδή ανώμοτη
κατάθεση (άρ. 225 παρ.2β ΠΚ). Από το σύνολο των αποδεικτικών
στοιχείων
που συγκεντρώθηκαν από την προανάκριση που διενεργήθηκε, σε συνδυασμό
με
την απολογία του κατηγορουμένου προέκυψαν τα ακόλουθα πραγματικά
περιστατικά : Ο ανωτέρω κατηγορούμενος την 13.5.1996 ενώ κλήθηκε
ενώπιον
του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Μυτιλήνης που συνεδρίαζε στη
μεταβατική έδρα Ερεσού, για να καταθέσει ως μάρτυρας χημικός που είχε
διενεργήσει στη Διεύθυνση Χημικών Υπηρεσιών Λέσβου τη χημική ανάλυση
στο
τυρί κασέρι που είχε κριθεί ακατάλληλο προς κατανάλωση, στην κατά του
Β.Κ του Ι. Προέδρου του Κ.Σ.Ε. ποινική υπόθεση που εκατηγορείτο ως
υπεύθυνος του εν λόγω Συνεταιρισμού για παράβαση των άρθρ.30 παρ.12 και
15
του ν.δ. 136/1946σε συνδ. Με την 330 14/89 ΑΔ Υπ. Εμπορίου και με την
83 Δ, 2 παρ. 2α (6.5), (6.6)Κ.Τα.Π., επικαλούμενος ότι είναι
ορθόδοξος
χριστιανός και ότι οι θρησκευτικές του πεποιθήσεις δεν του επιτρέπουν
να
ορκιστεί επί του ιερού Ευαγγελίου, αρνήθηκε να δώσει τον κατά το άρθρ.
218 παρ.1 ΚΠΔ τύπο του θρησκευτικού όρκου. Μετά τη δήλωση αυτή το
ανώτερω Δικαστήριο, αντί να καλέσει το μάρτυρα και ήδη κατηγορούμενο
να
δώσει τον κατά το άρθρ. 220 παρ. 2 ΚΠΔ τύπον όρκου, να προβεί δηλαδή

στη δήλωση επικαλούμενος την τιμή και τη συνείδηση του ότι θα ειπεί όλη την αλήθεια, στην άρνηση της οποίας θα είχαμε τετελεσμένο το διωκόμενο αδίκημα, τον απέβαλε όπως τούτο προκύπτει από τα πρακτικά της ενώπιον του Μονομελούς πλημμελειοδικείου<Μυτιλήνης, δίκης (βλ. την υπ' αριθμ. 93/13.5.1996 απόφαση μετά των πρακτικών). Συνεπώς δεν προέκυψε ότι αυτός αρνήθηκε να δώσει τον κατά το άρ.220 παρ.2 ΚΠΔ όρκο της μαρτυρίας του.

Συνακόλουθα των προεκτιθεμένων ο κατηγορούμενος δεν τέλεσε το ποινικό αδίκημα του άρ. 225 παρ. 2β ΠΚ, ήτοι ότι αρνήθηκε επίμονα να δώσει τον όρκο της μαρτυρίας του, για το οποίο κατηγορείται και ως εκ τούτου το Συμβούλιο πρέπει να αποφανθεί να μη γίνει κατηγορία κατ' αυτού για την προμνημονευόμενη αξιόποινη πράξη, σύμφωνα με τά άρ. 309 παρ. 1α και 310

Πρόεδρος:	Γ. ΛΕΚΚΑΣ
Μέλη:	Κ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΙ. ΚΑΡΑΠΑ
Λήμματα:	☐ ρνηση μαρτυρίας ή όρκου μαρτυρίας, Όρκος

[ΓΙΑ ΛΟΓΟΥΣ ΧΩΡΟΥ ΕΧΕΙ ΠΑΡΑΛΕΙΦΘΕΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΚΑΝΑΡΙΣΜΕΝΟ ΥΛΙΚΟ]

Βιβλιογραφία

C. Συστηματικά έργα

- 1) Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό δίκαιο – Ατομικά δικαιώματα, 1991
- 2) Α. Δημητρόπουλος, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, 2001
- 3) Ι. Κονιδάρης, Εγχειρίδιο εκκλησιαστικού δικαίου, 2000
- 4) Α. Μάνεσης, Ατομικές ελευθερίες, 1979
- 5) Κ. Μαυριάς, Συνταγματικό δίκαιο, 2002

- 6) Γ. Μπαλής, Ενοχικόν δίκαιον, 1952
- 7) Α. Ράικος, Συνταγματικό δίκαιο, 1990
- 8) Α.Σβώλος – Γ.Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδας, τόμος Α, 1954
- 9) Χ. Σγουρίτσας, Συνταγματικόν δίκαιον, 1965
- 10) Σ. Τρωιάνος, Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου, 1982
- 11) Δ. Τσάτσος, Συνταγματικό δίκαιο, 1993

D. Άρθρα & Μονογραφίες

- 1) Γ. Αρβανίτης, Σχόλιο στην Πλημ. Θεσσαλονίκης 23161/78, Ποινικά χρονικά ΚΘ', 1978
- 2) Ε. Βενιζέλος, Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, 1990
- 3) Α. Βλάχος, Η ανάγκη της καταργήσεως του όρκου, ΝοΒ 19, 1971
- 4) Κ. Βουγιούκας, Η όρκισις των μοναχών ως μαρτύρων εις την ποινικήν δίκην, Αρμενόπουλος ΙΔ, 1960
- 5) Α. Γκάνης, Η προστασία της επικρατούσας θρησκείας, σε : Η θρησκευτική ελευθερία, 1997
- 6) Κ. Δεσποτόπουλος, Περί όρκου, Νέον δίκαιον 18, 1962
- 7) Α. Δημητρόπουλος, Κοινωνικός ανθρωπισμός και ανθρώπινα δικαιώματα, ΝοΒ 28, 1980
- 8) Β. Καράκωστας, Τα συνταγματικά θεμέλια της θρησκευτικής ελευθερίας και η δυνατότητα αναθεώρησης των σχετικών διατάξεων, σε: Η θρησκευτική ελευθερία, 1997
- 9) Ε. Κρουσταλάκης, Η υποχρέωση ορκοδοσίας εκείνων που πρεσβεύουν τη Χριστιανική θρησκεία, ιδίως μετά το Σύνταγμα του 1975, Δ. 11, 1980
- 10) Α. Μάνεσης, Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η εφαρμογή αυτής υπό των δικαστηρίων, ΕΕΝ 25, 1958
- 11) Α. Μαρίνος, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972
- 12) Κ. Μπέης, Απόδειξη, 1984

- 13) *Γ. Πρίντζιπας*, Συνταγματικά προβλήματα της υποχρέωσης ορκοδοσίας, σε: *Η θρησκευτική ελευθερία*, 1997
- 14) *Γ. Πρίντζιπας*, Ο δικονομικός όρκος και η αντίθεση του με το Σύνταγμα , Δ 11, 1980
- 15) *Σπύρος Τρωιάνος*, Ελευθερία Θρησκευτικής Συνείδησης και Επικρατούσα Θρησκεία, Myriobiblos.gr.